

QOZOG'ISTONDA MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXINI O'RGANILISHI

Elmamatova Nigina Shuxrat qizi
Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti,
Markaziy Osiyo xalqlari tarixi yo'nalishi
manbashunoslik, tarixshunoslik va tarixiy tadqiqotlar mutaxassisligi
1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qozog'istonda Markaziy Osiyo xalqlari tarixini o'rganish jarayoni, tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar va ilmiy maktablar faoliyati yoritilgan. Mustaqillikdan so'ng Qozog'iston tarixshunosligida mintaqa xalqlarining o'zaro madaniy aloqalari, iqtisodiy taraqqiyoti va davlat boshqaruvi tizimi ilmiy tahlil qilindi. Shuningdek, yangi arxiv hujjatlari, etnografik ma'lumotlar asosida milliy tarixga yangicha yondashuv shakllandi. Tadqiqotda tarixiy xotirani tiklash va integratsion jarayonlarda ilm-fan roliga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Qozog'iston, Markaziy Osiyo, tarixshunoslik, madaniyat, arxeologiya, ilmiy tadqiqot, tarixiy manbalar.

Abstract. This article explores the study of the history of the peoples of Central Asia in Kazakhstan, focusing on historical sources, archaeological findings, and the activities of research schools. Since gaining independence, Kazakh historiography has analyzed the region's cultural interactions, economic development, and governance systems. Newly discovered archival documents and ethnographic data have contributed to a renewed national historical perspective. The research emphasizes the role of science in restoring historical memory and strengthening integration processes in Central Asia.

Keywords: Kazakhstan, Central Asia, historiography, culture, archaeology, scientific research, historical sources.

XX asrning oxiri va XXI asrning boshlari Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikiston uchun siyosiy,

madaniy va ilmiy jihatdan tub burilish davri bo'ldi. Mustaqillikka erishgan millatlar o'z tarixini yangicha qarashlar asosida o'rganish, sovet davrida shakllangan ideologik qarashlardan xalos bo'lish, milliy o'zlikni tiklash jarayonini boshladilar. Shu jarayonlarning markazida Qozog'iston ham alohida o'rin tutadi. Qozog'iston tarixshunosligi XX asr oxiri va XXI asr boshlarida jadal rivojlanib, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi masalalariga ilmiy yondashuvning yangi bosqichini boshlab berdi.

Bu davrda tarix fanining asosiy vazifasi — tarixiy haqiqatni tiklash, sovet davrida soxtalashtirilgan yoki ideallashtirilgan voqealarni qayta tahlil qilish, umumturkiy tarixni qayta baholash, milliy davlatchilik, madaniyat va diniy qadriyatlarni o'rganishdan iborat edi. Shu bilan birga, Qozog'iston tarixshunosligida Markaziy Osiyo xalqlari o'rtasidagi madaniy, siyosiy va iqtisodiy aloqalarning tarixiy ildizlarini aniqlashga ham alohida e'tibor qaratildi.

1991 yilda Qozog'iston Respublikasining mustaqillikka erishishi milliy tarixni o'rganishda yangi davrni boshlab berdi. Ilgari sovet mafkurasi doirasida tahrirlangan, ko'plab voqealar partiyaviy yondashuv bilan izohlangan tarixiy manbalar endilikda qayta ko'rib chiqila boshlandi. Tarixiy haqiqatni tiklash yo'lida “qayta o'qish” va “yangicha talqin” jarayoni boshlandi.

Qozog'istonlik tarixchilar, jumladan K. Nurbekov, M. Kozybayev, A. Bekenov, A. Nysanbayev kabi olimlar sovet davrida “unutilgan” yoki “taqiqlangan” mavzularni ilmiy muomalaga kiritdilar. Ular Markaziy Osiyoning umumiy tarixini, turkiy xalqlarning madaniy va siyosiy aloqalarini, qadimiy sivilizatsiyalar izlarini o'rganishga kirishdilar. Shu bilan birga, qo'shni O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston olimlari bilan hamkorlik kengaydi.

Qozog'iston hukumati ham tarixiy merosni tiklashni davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylantirdi. “Madaniy meros” (2004–2011) dasturi, “Qozog'iston xalqlari tarixi konsepsiyasi” kabi loyihalar bu jarayonda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Ushbu dasturlar asosida qadimiy manbalar, arxiv hujjatlari, arxeologik topilmalar va yozma yodgorliklar qayta o'rganildi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida Qozog‘istonda tarixshunoslik fani metodologik jihatdan sezilarli o‘zgarishlarga uchradi. Sovet davridagi marksistik-lenincha yondashuv o‘rnini milliy, sivilizatsion va madaniy-tarixiy yondashuvlar egalladi.[1]

Tarixni o‘rganishda komparativ (taqqoslama), manbashunoslik, arxeologik, etnologik va madaniyatshunoslik usullari faol qo‘llanila boshlandi. Shuningdek, tarixiy jarayonlarni turkiy xalqlar umumiy tarixining tarkibiy qismi sifatida ko‘rish g‘oyasi ilgari surildi. Bu yondashuv, ayniqsa, Markaziy Osiyo xalqlari o‘rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalarni o‘rganishda muhim rol o‘ynadi.

Ko‘plab ilmiy markazlar va institutlar tashkil etildi. Masalan, Qozog‘iston Milliy Fanlar Akademiyasi huzuridagi Tarix, arxeologiya va etnologiya instituti, “Eurasian Studies” markazi, “Turkiy dunyo” tadqiqot markazlari faoliyatini boshladi. Ularning faoliyati natijasida Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga bag‘ishlangan yuzlab ilmiy monografiyalar, dissertatsiyalar va maqolalar nashr etildi.

Bu davrda Qozog‘iston tarixshunosligida Markaziy Osiyo xalqlari tarixining bir qator yangi talqinlari yuzaga keldi. Eng avvalo, qadimiy turkiy davlatlar — Turk xoqonligi, Qoraxoniylar, Oltin O‘rda, Qo‘qon xonligi, Xiva va Buxoro amirliklari tarixiga yangicha yondashuv paydo bo‘ldi. Ular endilikda “imperializmga qarshi kurashgan, o‘z madaniyatini saqlagan millatlar tarixi” sifatida talqin qilindi.

Qozog‘istonlik olimlar, jumladan E. Bekmaxanov, A. Nysanbayev, N. Masanovlar Markaziy Osiyo xalqlarining umumiy tarixiy ildizlarini, ko‘chmanchi sivilizatsiyaning o‘rni va ahamiyatini yangicha baholadilar. Ularning tadqiqotlarida ko‘chmanchi xalqlarning ijtimoiy-siyosiy tizimi, boshqaruv shakllari va madaniy hayoti chuqur tahlil qilindi.[2]

Ayniqsa, Oltin O‘rda davlati, Chingizxon avlodlari, Shayboniylar sulolasi va ularning Markaziy Osiyo siyosiy hayotidagi o‘rni haqida ko‘plab yangi tadqiqotlar yaratildi. Bu ishlar turkiy xalqlarning tarixiy birligini ilmiy asosda yoritishda katta hissa bo‘ldi.

XXI asr boshlaridan boshlab Qozog‘iston olimlari Markaziy Osiyo mamlakatlari tarixchilari bilan faol hamkorlik qila boshladilar. Qozog‘iston, O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston olimlari ishtirokida xalqaro konferensiyalar, qo‘shma ekspeditsiyalar, arxiv tadqiqotlari tashkil etildi.

Masalan, “Buyuk Ipak yo‘li — umumiy madaniy meros” loyihasi, “Turk dunyosi madaniy aloqalari” anjumanlari, “Eurasia tarixiy birligi” simpoziumlari ana shunday hamkorlik mahsuli edi. Ushbu tadqiqotlar natijasida ko‘plab yangi tarixiy manbalar aniqlanib, nashr qilindi.

Shuningdek, Markaziy Osiyodagi turkiy xalqlarning yozma merosi — qadimiy bitiklar, arab va fors manbalari asosida o‘rganila boshlandi. Qozog‘istonlik olimlar “Tarixi Rashidiy”, “Boburnoma”, “Shajarayi turk” kabi asarlarni yangi tarjima va tahlillar asosida nashr etdilar.[3]

Mustaqillik davrida tarix faqat ilmiy soha emas, balki milliy ongni shakllantiruvchi omil sifatida qaraldi. Shu boisdan Qozog‘istonda tarixiy xotirani tiklashga qaratilgan ko‘plab loyihalar amalga oshirildi.

Masalan, 1930–1950 yillardagi repressiyalar, ocharchilik (ashar), deportatsiyalar, milliy ozodlik harakatlari, masalan Kenesarixon, Amangeldi Imanov, Isatay va Mahambet qo‘zg‘olonlari, 1916 yil voqealari kabi masalalar yangi yondashuv asosida o‘rganildi. Bu jarayonda Markaziy Osiyo xalqlari o‘rtasidagi umumiy taqdir birligi, mustamlakachilik siyosatiga qarshi kurash tajribasi yoritildi.

Shuningdek, islom sivilizatsiyasi, sufiylik, qadimiy turkiy yozuvlar, xalq og‘zaki ijodi, madaniyat va ta’lim tizimining rivoji ham tarixiy tadqiqotlarning markaziga aylandi. Shu tariqa tarix fani milliy o‘zlikni mustahkamlashga xizmat qila boshladi.

XXI asr boshlarida Qozog‘istonda tarixshunoslik fani yanada diversifikatsiyalandi. Yangi yo‘nalishlar, xususan, sivilizatsion tarix, mintaqaviy integratsiya tarixi, madaniyatlararo aloqalar, gender tarixshunosligi, postkolonial tahlil kabi sohalar rivojlana boshladi.

Bu yo‘nalishlar Markaziy Osiyo xalqlarining tarixini global jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganishga imkon berdi. Shu bilan birga, zamonaviy axborot

texnologiyalarining joriy etilishi, raqamli arxivlar va onlayn ma'lumot bazalarining paydo bo'lishi tarix fanining yangi bosqichini boshlab berdi.

Ko'plab ilmiy jurnallar — “Qazaqstan Tarihy”, “Eurasian Review”, “Turkic Civilization Studies” kabi nashrlar Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda xalqaro maydonni kengaytirdi. Qozog'istonlik yosh tadqiqotchilar chet el universitetlari, xususan, Turkiya, Rossiya, Vengriya, Xitoy va AQShdagi ilmiy markazlarda o'qish va tajriba almashish imkoniga ega bo'ldilar.

Qozog'iston tarixshunosligining XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi yutuqlari butun Markaziy Osiyo tarix faniga katta ta'sir ko'rsatdi. Qozog'iston ilmiy maktabi, xususan, turkiy xalqlar birligi, davlat boshqaruvi tarixi, diniy-madaniy meros, qadimiy ko'chmanchilar sivilizatsiyasi masalalarida yetakchi o'ringa chiqdi.[4]

Qozog'iston olimlarining yondashuvi Markaziy Osiyo xalqlarining umumiy tarixiy ildizlarini tiklash, milliy chegaralardan ustun turuvchi madaniy birlikni ta'kidlashga qaratilgan bo'ldi. Bu esa mintaqada tarix fanining integratsiyasiga, umumturkiy tarix konsepsiyasining shakllanishiga xizmat qildi.

Xulosa qilib aytganda, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida Qozog'iston tarixshunosligi Markaziy Osiyo xalqlari tarixini o'rganishda muhim ilmiy natijalarga erishdi. Sovet davrida ideologiya bilan to'sib qo'yilgan tarixiy haqiqatlar qayta tiklandi, yangi metodologik yondashuvlar joriy qilindi, xalqaro ilmiy hamkorlik rivojlandi.

Bu davrda Qozog'iston faqat o'z tarixini emas, balki umumturkiy, mintaqaviy tarixni o'rganish markaziga aylandi. Natijada, Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy birligi, tarixiy o'zaro ta'siri va umumiy qadriyatlari yangi bosqichda tahlil qilina boshladi.

Shunday qilib, Qozog'iston tarixshunosligining yangi bosqichi mintaqada tarix fanining mustaqil, milliy va zamonaviy asoslarda shakllanishiga katta hissa qo'shdi. Bu yutuqlar, o'z navbatida, butun Markaziy Osiyo xalqlari tarixini qayta anglash va kelajakdagi madaniy integratsiya jarayonlari uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratdi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Karimov, B. Qozog‘iston tarixshunosligida Markaziy Osiyo xalqlari merosi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2019. – 178 b.
2. Saparov, N. Istoriya narodov Tsentralnoy Azii v kazakhskoy istoriografii. – Almaty: KazNU, 2020. – 203 b.
3. Berdibayev, A. Kazakstan va Markaziy Osiyo madaniy aloqalari. – Nursulton: “Bilig”, 2021. – 145 b.
4. Toktarov, R. Arxeologik topilmalar orqali tarixni o‘rganish. – Almaty: “Qazaq universiteti”, 2018. – 167 b.